
Vladimir
LAY

TEORIJSKE, DRUŠTVENE
I POLITIČKE NEPRILIKE
S PERIFERIJOM

Što je periferija?

Središta i periferije trajne su pojave. Središte i rub, žarište i njegova bliža ili daljnja okolina – to su vječni parovi prostornih, socijalnih, gospodarskih prilika u povijesti svih društava. Zašto onda težiti oživljavanju i razvitku periferija? Mogu li one postati nešto drugo od onog što već jesu – periferije? Najčešće ne mogu! Ali u tome nije poanta. Uvijek se za poboljšanje kvalitete življenja stanovnika, te za uravnoteženije strukturiranje razvitka na teritoriju koji pripada nekom društvu ili državi može učiniti korak naprijed. U središtu naše pažnje jest idejna priprema za stvaranje boljih uvjeta za »proizvodnju perspektive« na hrvatskim periferijama koje su zbog specifičnog oblika hrvatskog teritorija mnoge.

Periferije su oni prostorno rubni dijelovi teritorija i društva što ih obilježava »rubnost« i u socijalno-gospodarskom i u kulturalnom smislu. Periferije ne moraju biti isključivo rubovi teritorija država i društava. Ima i periferija koje se – poput nekih otoka nižeg stupnja razvijenosti, kao što su to nerijetko brdoviti predjeli poput unutrašnje Istre ili pak Žumberka u Republici Hrvatskoj – nalaze okruženi urbanim i razvijenim naseobinskim strukturama.

Periferije su fizički i društveni prostori male socijalne gustoće zbivanja, što pak ima za posljedicu relativno nizak stupanj ukupne socijalne energije. Stoga se na periferijama ne mogu zbivati velike i brze promjene. Količine i učestalost razvojnih inicijativa relativno su malobrojne a motivacija za promjenu nailazi na ozbiljne organizacijske prepreke, bilo zbog manjka ljudi, bilo zbog njihova profesionalnoga i društvenog profila kakav im ne omogućava plodnu i/ili prikladnu reakciju na eventualne razvojne ideje i inicijative.

Politička moć koja »obitava« na periferijama obično je mala, slaba, gotovo nikakva. Najbolnija je činjenica što je ovo stanje često ravno situaciji za koju se kaže da »ne može se ništa učiniti.« Tko će, kako će, kojim sredstvima? Politička moć lokalnih socijalnih aktera eventualno može

biti uvećana i poduprta s jedne strane izvana, iz »centara moći« (što je često povezano s zavičajnim porijeklom pojedinaca) ili može crpsti snagu iznutra, na temelju lokalnih razvojnih resursa, lokalnog gospodarstva ili neke uslužne djelatnosti kao što je turizam. Politička moć je tamo gdje je novac, novac je tamo gdje je politička moć. Na periferijama, ukoliko ne govorimo o skrivenom novcu kriminalnog porijekla, novaca nema ili ga ima vrlo malo.

Matica društvenog življenja ni jednoga, pa tako ni hrvatskog društva ne zbiva se na periferijama. Periferije su stoga sklone ponašanjima koja ih ostavljaju u nerazvijenosti i perifernosti. Često se na »planu želja« artikuliraju težnje koje onda nemaju pretpostavki da se ostvare. Ali, zašto ne? I na periferijama ljudska bića ponekad sanjaju.

Periferije su, nadalje, sklone depopulaciji. Nema više dovoljno djece, nema ih tko rađati. Djeca na periferijama više nisu razvojni resurs kao nekad kad su bila potrebna poljoprivredi na obiteljskom gospodarstvu. Djeca i mladi odlaze na školovanje u veća središta i malo se tko vraća u zavičaj.

Nadalje, postojeće društvene snage na periferiji nerijetko su sklone razvojnim gospodarskim odabirima u okviru tradicionalne poljoprivrede i industrije. U okvirima modernog svijeta takvi odabiri najčešće ne donose prihode koji bi mogli biti osnova za investicije u napredak periferija.

Ono što je često zamjetno – ljudi s periferije skloni su zatvorenosti ili čak otporu prema novinama i novim koracima. Skloniji su starim, tradicionalnim i tradicionalističkim obrascima razmišljanja, koja su očigledno dvoznačna: s jedne strane, čuvaju integritet periferije kao socijalnoga mikrosvijeta a, s druge strane, ne pružaju tako lako šansu drukčijim razvojnim prijedlozima koji se oslanjaju na postojeće prirodne i kulturne resurse. Ova karakteristika otpora inovacijama često ima i pozitivan učinak – mnoge inovacije koje dolaze iz urbanoga, razvijenog svijeta zapravo ne pridonose ni zdravlju, ni sreći, ni blagostanju ljudi. Ovo se odnosi na način prehrane, način prometa i mnoge druge aspekte svakodnevnog življenja.

Na periferiji vlada drugo, sporije, vrijeme. Na periferiji se reproduciraju drukčiji socijalno-kulturalni obrasci življenja. Na tom rubu dominira »prirodna društvenost« koja se većini doima poželjnom, ljudski toplom ali koja je u urbanim uvjetima masovnog društva izumrla. Na periferiji prevladava tip djelatnosti koji je usko vezan za neposredni okoliš (poljoprivreda, stočarstvo, lov, kamenolom, rudarstvo i turizam ponegdje još u povojima). Kako je u urbanim sredinama ubrzana bezglavost življenja, tako periferi-

je, naročito one koje imaju naglašene ekološke i estetske kvalitete sve više dobivaju na potencijalnoj vrijednosti.

Periferije su područja malobrojnog stanovništva, malih i manjih naselja, beznačajnih društvenih događaja i utjecaja. Moglo bi se bez negativnog prizvuka, jednostavno ustvrditi činjenica da su to područja »običnih ljudi«, naroda, puka. Često se takvi prostori, pošto ih jednom posjetite pa se navratite za nekoliko godina, doimaju kao da se u međuvremenu gotovo ništa nije zbilo. Ili ako jest, onda je to vezano za rađanja, vjenčanja i smrti, odlaske i eventualne povratke ljudi. Ovdje kao i u prirodi u svojevrstnom smislu prebiva vječnost. Na urbana čovjeka, navikla na brze frekvencije svih životnih zbivanja, periferija nerijetko djeluje kao mjesto dosade.

Nedovoljna socijalna integracija ljudi s periferije (periferijskih teritorija) potencijalno može generirati različite posebne oblike ponašanja. U prijašnjim ali i današnjim vremenima čest je alkoholizam. Ponekad su zamjetni i pojedinačni primjeri osobenjaštva, »ridikula« i slično. Nedovoljna socijalna integracija može imati za posljedicu manjkavost participacije u javnom životu zemlje, te stvaranje zasebnih, od središta otuđenih socijalnih ideja (npr. želju za potpunom autonomijom ili autonomnom regijom). Zbog nižih razina integracije u dominante kulturalne obrasce življenja što ih emitiraju urbana i razvijena središta, na ovim se periferijskim prostorima otvaraju mogućnosti za različite alternativne oblike življenja koji su rukovođeni zasebnim vrijednostima i duhovnošću posebnog profila. Kao što su samostani prošlosti bili podizani daleko na osami, tako i »samostani« današnjice nalaze prikladnije okruženje na periferijama.

Društveni se život na periferijama obnavlja na tradicionalnim kulturalnim i vrijednosnim temeljima: zemlja, obitelj, potomci, priroda, prirodna društvenost, kršćanstvo/Bog, proizvodnja hrane i organizacija opstanka na nekom od obližnjih prirodnih resursa. Vrijednosne su okosnice (aksiološke akse) opstanka periferije presudne. U utakmici sa središtima, periferija glede ponude komfora i standarda, uvijek gubi. Ako pojedinci i uspiju kuće iznutra opremiti namještajem i napravama što ih stavljaju u ravan sa središtima, izvan kuće i stana situacija je temeljito različita. Komunalna infrastruktura i institucionalna opremljenost naselja na periferiji, ako je riječ i o lokalnim središtima, nikako se ne mogu mjeriti s onima iz velikih gradskih središta. Takva situacija aksiološke temelje ostajanja na periferiji stavlja u prvi plan. Tu se javljaju socijalni, ekološki, kulturalni tipovi vrednota koji kao neko »pozitivno motivacijsko žarište« STVARAJU U LJUDIMA

ODREĐENO ZADOVOLJSTVO, pa ostaju na periferijama i ulažu u svoj život u tim svojim poznatim periferijskim okvirima. Ljudi cijene miran i humani ritam života, čist zrak i prirodu, cijene neposrednu društvenost, tradicionalne običaje, dakle kvalitetu života kakve više nema u velikim gradovima.

Opisivanje karakteristika periferija moglo bi se dalje razlagati u nizu detalja. No, držimo da je za odgovor na pitanje »Što je periferija?« predočeno dostatno.

Učinkovito istraživačko poniranje u temu periferija kao predmet istraživanja traži pristup bez predrasuda. Pri analizi periferija valja nedvojbeno poštivati kulturalne odrednice samih periferija koje su vrlo različite od gradskih, ponekad toliko da postaju teško razumljive. Periferije su drukčiji prostori življenja. One su entitet za sebe. One su specifični »živi muzej« prošlosti svih društava. U njima su korijeni svih nas. One nisu manje vrijedne zato što su manje politički i gospodarski moćne. Možda će se idućih desetljeća, u kojima će se zaoštavati pitanje odnosa stalnog rasta materijalne proizvodnje i biofizičkih, prirodnih temelja života, periferije pojaviti kao atraktivna mjesta i prostori budućeg života, mjesta nove moći i novih mogućnosti.

Istraživači periferija, koji uvijek dolaze iz velikih gradova jer na periferijama znanosti i istraživača nema, u istraživanju periferija moraju biti posebno pažljivi.

Oživljavanje hrvatskih periferija i njihova društvena integracija

Lokalnom socijalnom integracijom do oživljavanja periferije

Proces oživljavanja periferije i njezine društvene integracije dolaze u odnos na dvije razine. Prva je makrorazina – razina društva u cjelini, ali je takva integracija periferije u šire društvo moguća jedino kad je, i ako je, periferija na putu oživljavanja (a ne zamiranja). Druga, za našu temu posebno značajna, jest lokalna razina socijalne integracije, dakle unutar samih periferija. Oživljavanje je moguće samo ako neka inicijalna jezgra društvenih aktera otvori proces integriranja lokalnih resursa, lokalnih ideja i lokalnih aktera za izradu razvojnih programa i djelovanja koji će pokrenuti oživotvorenje programa.

Obično se misli da se malo što na periferijama može učiniti jer, eto, nema ni potrebnog (dovoljno) novca ni potrebnih ljudi. Socijalno integriranje ili ocjelovljavanje (pretvaranje u cjelinu) resursa, ideja i aktera, onih koji su tu (a ne nekih idealno zamišljenih), temeljna je početna pretpo-

stavka za oživljavanje periferija. Bez toga i takva socijalnog procesa ni novac sam po sebi, ni domaći resursi i domaći ljudi neće mnogo pomoći. Na terenu smo uočili da se lokalne sredine (u našem istraživanju to su općine), znatno razlikuju po stupnju lokalne socijalne integracije aktera. Uvjetno rečeno, podjednako bogate ili podjednako siromašne periferije razvijaju se vrlo različito, upravo zbog različitog stupnja socijalne integracije i artikuliranosti lokalnih programa i energija o tome što razvojno hoće i kako to kane činiti. Posebno je regresivna situacija u općinama i naseljima gdje je i ono malo ljudi u neprekidnim sukobima, međusobnom onemogućavanju, pa čak i destruiranju. U takvim uvjetima i ono malo socijalne energije još se više smanjuje i pada ispod razine što ga daje već sam mehanički zbroj energija ljudskih lokalnih resursa. Konfliktni tip odnosa među lokalnim ljudima, naspram kooperacije, razara mogućnosti lokalne socijalne integracije i udaljava periferiju od inicijacije oživljavanja.

Sociologija djelovanja govori o »akterima socijalne akcije« iako u prvoj fazi revitalizacije nije nužno institucionalno djelovanje već neformalno strukturiranje lokalnih SOCIJALNIH ENERGIJA i organiziranje LOKALNE MOTIVACIJE LJUDI. Preciznija analiza pokazala bi da je inicijalni sloj socijalne akcije uvijek dinamičan i manje formalan, jer se radi o generiranju novoga. Novome ne odgovaraju baš uvijek kliše i institucionalni okviri jer koče slobodu stvaranja novoga.

Naspram stanja probuđenih i manje ili više okupljenih, integriranih socijalnih energija zapažamo stanje ANOMIJE, popucalosti društvenih veza, stanje koje se empirijski najviše očituje kao apatija, resignacija stanovništva, odsutnost socijalnih akcija i okupljanja uopće, ponekad i rasprostranjenog alkoholizma ili uzimanja droga (među mladima) i slično. Posebno je zamjetljiv osjećaj OSTAVLJENOSTI I ZABORAVLJENOSTI od središta, a to dodatno koči i one lokalne socijalne energije koje bi, povremeno se pojavljujući, mogle ponešto učiniti.

Valja naglasiti da je posebno važan odnos između središta i periferije. Potpora središta periferijama, bilo u ljudima, bilo u idejama, bilo materijalno, često ima onu ulogu kotača zamašnjaka, inicijalnog poticaja bez kojeg se periferija sama ne bi mogla ni pokrenuti, a nekmoli što god učiniti. Naime, periferija je često nemoćna prepoznati svoje zapretene mogućnosti, jer je utonula u sivilo življenja koji se reproducira metodom jednostavne reprodukcije. Pogled »sa strane«, »izvana«, u tome može pomoći.

Proces, dakle, koji će iznutra poticati oživljavanje periferija temelji se na LOKALNOJ SOCIJALNOJ INTEGRA-

CIJI aktera, ideja, resursa i lokalnih energija. Periferije ipak nisu bez imalo socijalne energije, iako ljudi ima malo. Tko dakle može nositi oživljavanje periferija ako je tomu tako? Ljudi su starije dobi, konzervativnijih nazora, neskloni inovacijama, često i nedovoljno obrazovani. Postojeći je ljudski resurs u uvjetima preokupiranosti za goli opstanak, atomiziran, iscrpljen, nepovezan. A oživljavanje pretpostavlja isprepletanje i zajedništvo – »ujedinjenu socijalnu snagu promjene«.

U studijama slučaja Like i središnje Istre vratit ćemo se empirijskoj potvrdi ovih teza.

Oživljavanjem periferija do njihove socijalne integracije u šire društvo

Periferije se socijalno integriraju u šire društveno tkivo tek kada se po oblicima reprodukcije društvenog života u određenoj mjeri isprepletu sa središtima. Prostori periferija pokazuju znakove boljitka tako što više nisu toliko radikalno rubna područja i što se povezuju, ako i malo, ako i samo od vremena do vremena, s maticom življenja u društvu. Empirijski govoreći, što se dijelovi periferije – lokalna središta i žarišta – više razvijaju i opskrbljuju robom i uslugama bogatije nego dotad, za pretežito ruralnu okolinu ona postaju manje periferija. Oživljavanje periferija može se u tom smislu definirati kao »proširena«, a ne tek jednostavna reprodukcija društvenog života.

Temeljni put integriranja periferije u šire društvo ide preko procesa proizvodnje i potrošnje, odnosno preko trgovine (ponude, potražnje, razmjene) te preko kulturalne i međuljudske, socijalne razmjene. Ako se od onoga što se na periferiji proizvodi ništa ne prodaje u široj okolini i ako se ništa iz te okoline ne »uvozi«, proces integriranja periferije u razvijeniju okolinu usporeniji je i siromašniji. Ako pak ljudi s periferije nikad i nikako ne pokazuju središtima i drugim razvijenijim sredinama svoju kulturalnu proizvodnju, sve ako bila i simbolična – periferija je više periferijska. Ako ljudi s periferije ne putuju u središta i oni iz središta u periferije – opet nema socijalne integracije, nego vegetiranje pa i smrt periferije u »močvarnoj zabiti« daleko od matice društvenog zbivanja.

Radi se o tome da se periferije učinkovito mogu integrirati u šire društvo, u maticu društvenih zbivanja (u nekoj mjeri i na određene načine), tek ako imaju čime. Oživljavanje periferija pretpostavka je njihove socijalne integracije. Periferije na kojima (socijalni) život vegetira ili nazaduje, ne zrače aktivitetom preko kojega se mogu integrirati u šire društveno tkivo. One tada žive za sebe, po strani,

jednostavno reproducirajući društveni (i osobni) život na ustajaloj razini. One ne samo ostaju periferije, nego to postaju sve više, a one koje su na putu depopulacije, na putu su društvenog zaborava i, na kraju, društvene smrti. Ekvivalent ove slike »društvene smrti« jesu sela i zaseoci sa još malobrojnim starim stanovništvom - bolesnima, osamljenima, nikome važnima, zaboravljenima čak i od vlastite djece.

Teritorijalne periferije su socijalno-gospodarske periferije društva

Periferija je teritorijalni ali gotovo zakonito socijalno i gospodarski rubni prostor nekog društva. Periferije su dominantno ruralni prostori gdje osim tradicionalne poljoprivrede i tradicionalnog sela malo koja druga gospodarska djelatnost i malo koji drugi način života »uspijeva«. Periferije, na kojima se nagomilavaju kuće za odmor ljudi iz velikog grada, žive kratko, po odlasku vlasnika postaju kuće bez života. Potpuna, duboka periferija, jesu potpuno nenaseljeni prostori. Mnoge prostore koji nisu po udaljenosti daleko od razvijenijih središta (npr. Žumberak od Zagreba, Karlovca ili Novog Mesta, ili unutrašnja, ruralna Istra od Pule, Poreča, Rovinja, Kopra, Trsta), obilježava upravo ta gospodarska i socijalna rubnost. Dominacija primarnog sektora djelatnosti (poljoprivrede, šumarstva) ili eventualna sporadična prisutnost sekundarnog sektora (industrije i rudarstva) karakteristična je za hrvatske periferije. Tercijarni sektor sporadično je prisutan, prije svega preko trgovačke mreže, ali se po specijaliziranu robu ipak mora putovati u veća i udaljenija središta. O razvijenijim oblicima tercijarnih i kvartalnih djelatnosti na našim periferijama, gotovo da uopće ne može biti riječi. Takva gospodarsko-socijalna struktura i prostor i ne može jednu lokalnu zajednicu dovesti do razvijene i moderne društvene sredine.

Ako su središta žarišta socijalno-gospodarskog života, toposi i pokretači modernizacije, razvojna avangarda jednog društva, periferije su na dijametralno suprotnom polu. Ako su središta toposi MODERNIZACIJE - periferije su toposi TRADICIJE I TRADICIONALIZMA. U današnjim prostorima hrvatskih periferija utkana je prošlost hrvatskog društva: moglo bi se reći da su sa svojim socijalno-gospodarskim i kulturalnim karakteristikama periferije »živi muzeji društva.« U vremenu u kojem ljudi i društva ubrzano gube dodire s korijenima, što se sociopsihološki ne doživljava isključivo pozitivnim, kulturalna vrijednost periferija može se smatrati nečim što bi valjalo planski, selektivno ali smišljeno, čuvati.

U odnosu između središta i periferija nema fair-playa

U odnosu između središta i periferija, a tako je i na europskoj i na svjetskoj razini, nema *fair-playa*. Razvijene sredine oduvijek privlače ljude, pogotovu mlade, one na početku života, jer im nude veće šanse za osobni napredak. Periferije sustavno izvoze ljude i sirovine, a i ljudi se u tome tretiraju kao »sirovina« razvoja. Ljudski i prirodni resursi oduvijek su bili glavno blago periferija, blago koje je središtima trebalo više od ičega. U interpretacijama određenog pristupa govori se i o pljački periferija i provincija od nekog središta, od nekog Rima, uzme li se Rim kao metafora moći, »svepodređujući« centar. Ne držimo da je ovaj sud pogrešan, ali je produktivniji sud smatrati da je riječ o socijalnom zakonu koji ima snagu prirodnog zakona. Upotreba, iskorištavanje ljudskih i prirodnih resursa što nastaju i postoje na periferiji, neminovna je pojava, budući da se um suvremenog razvitka, njegov usmjerivač, nalazi u URBISU, u gradu. Grad ima ulogu PROIZVODITELJA (UVJETA i) PERSPEKTIVE. U njemu se, kao u nekoj velikoj komunikacijskoj mreži, susreću resursi, tehnologije, ljudi, znanja, informacije, politička moć. Razvojni proboji događaju se samo u gradu. Kada u tom smislu govori o Zagrebu, I. Rogić govori o POVLAŠTENOM ČUVARU IZVRSNOSTI¹, ali i o predmetu (sredini) socijalne imitacije.

Stoga gradska žarišta prirodno sebi podređuju periferije »isisavajući« iz njih životne sokove (ljude, sirovine hranu i sl.) za opći društveni napredak koji im je po logici razvojnog hoda dosuđen. Dakako, ovo »isisavanje« nema uvijek dobre posljedice po periferije. Ako transfer ljudi i resursa, odnosno socijalnih energija iz periferije prema središtima, u nekom vremenskom odsjeku prijeđe prag demografskog samoobnavljanja, ako broj stanovnika počne opadati, stanovništvo stariti, a prirodni resursi (zemlja, rude, biodiverzitet) iscrpljivati se, onda proces »isisavanja« periferija postaje proces zamiranja, zapravo »ubijanja« periferija kao živih entiteta.

Lokalna središta - uporišta oživljavanja periferijskih prostora

Ono što je značajno za konceptualizaciju sustavnog oživljavanja jest činjenica da se unutar periferija mogu prepoznati različiti stupnjevi udaljenosti od matice društvenoga i gospodarskog života u nekoj regiji, državi, širem teritorijalnom entitetu. Već su lokalna središta, a to su ona koja se izdvajaju po koncentraciji stanovite institucionalne infrastrukture i radnih mjesta, onaj oslonac revitalizacije perife-

rija koji pomaže da se kvaliteta življenja izvuče sa dna. Lokalna središta za svoje stanovnike i za stanovnike ruralne okoline nude određenom krugu ljudi zadovoljavanje potreba. A presudno je da ljudi većinu svojih potreba – koje su pak rezultat promjena okruženja i individualnih obilježja – mogu ostvariti u krugu svoga življenja. Onda će njihova opstojnost na tom prostoru biti izvjesnija. Ako to nije moguće, ljudi će preseljavanjem tražiti mjesto da zadovolje svoje potrebe i organiziraju osobni prosperitet.

U tom smislu mreža lokalnih središta jedno je od temeljnih uporišta oživljavanja periferija, a nju je moguće planski i smišljeno voditi. Dio promišljanja o načinu oživljavanja periferija odnosi se stoga na promišljanje kako oživljavati lokalna središta i uspostaviti stabilnu mrežu takvih središta koja će udovoljiti potrebama lokalnog življa.

Često se događa da mnoga manja naselja spontano teže tome da postanu lokalna središta, ali nemaju energije, materijalnih sredstava, kapitala, ili barem nemaju sva naselja koja to žele. Odabir vrše tokovi života, a donekle i upravljačke elite koje ove tokove unekoliko mogu političko-investicijskim odlukama preusmjeravati. Povijesni zapisi o hrvatskim naseljima i gradovima pokazuju u jednoj dužoj vremenskoj perspektivi na kojima su se sve silnice dizale naselja kao lokalna središta. Uvijek je to bila neka razvojna ili proizvodna sila, bilo industrijska, politička, vojna, odnosno neka kombinacija dvaju ili više povijesnih elemenata. I danas silnice rade da se neka naselja učvrste kao lokalna središta. Valja ih samo prepoznati, pa ako treba i samoosvijestiti te ih tako prepoznate prenositi lokalnim socijalnim akterima.

Periferijsko nasuprot metropolskom

Kako bismo pripremili pristup istraživanju hrvatskih periferija, u ovom teorijskom uvodnom dijelu držimo korisnim odrediti značajke periferije nasuprot značajkama metropole. Periferija je onaj konstrukcijski krug koji je nedvosmisleno protivan metropolskom. Metropola je mjesto ekstremne koncentracije ljudi, dobara, aktivnosti i simbola. Na periferiji nema ni koncentracije ljudi ni koncentracije dobara, pa stoga nema ni koncentracije aktivnosti. Dakako, nema ni značajnijih kulturalnih taloženja, barem ne onih važnih na nacionalnoj razini. Simboli se koncentriraju negde drugdje, a ne u periferiji.

Imajući na umu lokalna središta, mogli bismo reći da se u njima upravo događa neka skromna i spora, a opet zamjetna koncentracija ljudi, dobara, aktivnosti i simbola.

Ona se već opaža na ekologijsko-estetskoj razini kao određena živost lokalnih središta, u bogaćenju komunikacija i porastu aktivnosti ljudi.

Na periferiji nema metropolskog načina života i reprodukcije društvenog života, i ne može ga biti. Šanse lokalnih socijalnih aktera da upravljaju svojom sudbinom i perspektivom, vrlo su male. Upravljačke društvene snage nalaze se u metropoli.

U čemu je i kako periferija poželjna metropoli? I. Rogić u knjizi *Tko je Zagreb* uočava neke oblike poželjnosti periferija. Prvo, iz ugla metropole i potreba ljudi koji žive u njoj, periferija se očitava kao »ladanjska periferija«, kao boravak u zdravoj i bezopasnoj prirodi. Za organizaciju ovog boravka često se vežu kuće za odmor. Ruralni prostori ispremeženi su i u Hrvatskoj tisućama »vikendica«, koje veći dio godine zjape prazne, ali se za same zgrade barem vodi građevinska briga, pa tako ipak pridonose obnovi i oživljavanju periferija.

Postojanje prigradskih periferija iz jednog drugog ugla govori o privlačnim stranama periferija. Od grada se kao od »stroja razvitka« (I. Rogić) uzima »kriška« usluga, ali se mjesto i sustav životnih navika locira na rubne, periferne dijelove grada gdje se mogu postići oni ekologijski i estetski uvjeti življenja koji se mogu ocijeniti prvoklasnim.

Tako se svakodnevno življenje oslanja na dva komentarna uporišta: od grada se dobivaju razne olakšice, a od periferijskoga rezidencijalnog smještaja, uvjeti za radikalni teritorijalni individualizam.

I. Rogić uočava tri predložka nužna u konstrukcijskom orijentiranju periferijskog svijeta: 1. »higijenzaciju« ili iskorijenjivanje bijede; 2. naturalizaciju ili obnovu kakvoće prirodnih dobara i vrijednosti; 3. kulturnu, semantičku konkretizaciju ili značenjsku socijalizaciju periferijske praznine i zaštitu baštine.

Rekosmo da Hrvatska obiluje prostorima gdje se društveni život organizira na periferijski način. Hrvatski teritorij u obliku »kifle«, na svojim predugačkim rubnim dijelovima ima mnogo prostora gdje je privremenost boravka, pribivanja, glavna odrednica. Moglo bi se reći da je to jedna od istaknutih značajki hrvatske teritorijalizacije uopće. U takvoj situaciji posebno je istaknuta zadaća Zagreba u potpori oživljavanju periferija i stabiliziranju lokalnih središta kao mjesta trajnoga, a ne privremenog življenja.

I na kraju, riječ o zavičaju. Zavičaj je rodno mjesto osobe, ali i rodno mjesto roda. Sociodemografski podaci pokazuju da naši urbani toposi obiluju »došljacima«, dakle ljudima kojih je zavičaj gotovo zakonito na hrvatskim periferijama. Koliko su učestale i kakve su aktualne veze ovih

došljaka i njihovih zavičaja? Onoliko koliko su učestale i nisu samo simboličke već i stvarne (ljudi grade kuće na »starini«, ulažu u proizvodnju hrane koju kulturalno i nutricionistički još uvijek preferiraju, i sl.), ove veze bočno podupiru oživljavanje periferija ili barem njihovo održavanje na postojećoj razini gospodarsko-socijalnog života. Ipak, sentimentalno sjećanje na zavičaj, ma koliko toplo i nostalgичno, samo po sebi ne pomaže oživljavanju periferija. S jedne strane emotivna raskoš i, s druge, energetske-financijska bijeda. Samo razmišljanje o zavičaju ne može mnogo koristiti zavičaju. U empirijskom istraživanju dio pažnje posvetili smo odnosu odseljenika spram zavičaja. Pritom smo imali na umu one ranije odseljene kao i one koji su otišli nedavnih godina. Nalazi potvrđuju da stari zavičaj, periferija, nema (više) mnogo koristi od povremenih došljaka iz gradova.

Periferije i održivi (obzirni) razvoj

Oživljavanje periferije pretpostavlja okupljanje lokalnih ljudskih resursa. Važnost afirmacije pristupa, ideja i interesa lokalnih ljudi ondje je od presudne važnosti.² Građani lokalne zajednice (periferije) znaju što su za njih ekološki najbolja rješenja, glede obzirnosti prema prirodi i ljudskih mogućnosti. Ljudi koji dolaze sa strane donose svoja mjerila i kriterije, interese i ukuse.

Održivost i održavanje lokalne zajednice, lokalne prirode i lokalnog društva – temeljna je filozofija na koju se može osloniti oživljavanje periferija. Održivi razvitak jedini je tip razvoja koji pruža neku šansu periferijama. Razvoj kao rast automatski zaobilazi periferije. Razvoj kao upotreba okoliša bez mara i obzira za nj i za prirodu – to je, najjednostavnijim riječima, neodrživ i nepoželjan (*unsustainable*) razvoj za periferije. Dok je grad kao »stroj razvitka« i rasta idejno i praktično izvorište neodrživih i (ne)obzirnih razvojnih ponuda, što će se sve jasnije pokazati u idućim desetljećima, selo, ruralni prostori, sav taj drugi dio prostora svake države i društva, mjesta su današnjega stvarnog/mogućeg održivog, obzirnog življenja. Svi periferijski prostori konceptualno u sebi nose klicu takva življenja i reprodukcije društvenog života. Danas to zvuči kao utopija, ali kada se negativne značajke kvalitete življenja u urbanim prostorima umnože i sustavno kumulirajući se dovedu do novih spoznaja i svijesti, ljudi će početi mijenjati stav prema periferijama. Periferije nose u sebi već danas potencijal da budu središta kvalitetnog življenja, kako u ekolojskom, zdravstvenom, tako i u psihičkom (individualizam) smislu. Dakako, periferije nisu središta proiz-

vodnje i moći, dakle ne mogu biti gospodarsko-politička središta.

Oživljavanje periferija kao »rad za opće dobro«

Valja naznačiti da oživljavanje periferija ima karakter djelatnosti za »opće dobro« i da se ne može tek izvesti iz privatnoga i pojedinačnog interesa. To je od posebne važnosti za inicijalnu konceptualizaciju sustavnog oživljavanja periferija. Naime, oživljavanje rubnih prostora i dijelova društva s rubnim sociogospodarskim obilježjima, ne može po logici stvari naći svoga privatnog investitora. To je naglašeno posao lokalnih društvenih aktera i onih na nacionalnoj, državnoj razini.

Ponajprije lokalno, periferija je mjesto življenja domaćeg stanovništva i unapređenje zajedničkih pretpostavki kvalitete življenja, rad na »općem dobru« na lokalnoj razini. Zajedničke pretpostavke boljeg života (komunalna opremljenost, opremljenost sadržajima za zadovoljavanje jednog dijela potreba stanovnika, mogućnost zapošljavanja) ne mogu se unaprijediti tek radom za »privatno dobro«. Interes, onaj *inter-esse* (među - biti) ovdje je šire naravi.

Na nacionalnoj razini, oživljavanje periferija pojavljuje se kao »rad za opće dobro« u jednom drugom smislu. Interes je države da na svojim rubnim područjima, koja su rubna ne samo teritorijalno nego i socijalno-gospodarski - organizira kakav-takav društveni život i samoobnavljanje života, kako bi osigurala učinkovitu stabilnost na cijelom svojem teritoriju, te kako bi mogla adekvatno organizirati (jeftiniju) kontrolu svojih granica i zaštitu teritorija uopće. Državi nije u interesu da rubna područja budu pusta, slabo nastanjena, prometno i gospodarski siromašna, slaba i puna nezadovoljnika. Država, kao reprezentant interesa svih građana i društveni entitet koji se legitimira organizacijom opstanka svojih građana, u tom se smislu na poslu oživljavanja periferija pojavljuje kao akter djelovanja za »opće dobro«. »Područja posebne državne skrbi« (koja su određena posebnim zakonom prema stupnju stradanja u Domovinskom ratu) izraz su ove spoznaje na razini države. U našem istraživanju Lika je primjer takva područja.

Periferija i tržište

Gospodarski tokovi na periferijskim prostorima, kako to slijedi iz same definicije periferija, nisu ni intenzivni, ni raznovrsni, a niti postojeće socijalno okruženje otvara neku posebnu perspektivu da do neke velike promjene dođe. Međutim, nedvojbeno je da je u zadanim globalnim tržiš-

nim okvirima jedna od šansi modernizacije i oživljavanja periferija upravo u tome da svoje razvojne ideje, resurse, aktere, dovede u odnos s tržišnim mehanizmom ponude, razmjene i potražnje. U načelu, susret periferija i tržišno organizirane ponude s te iste periferije može se zakonito zbivati na temelju susreta domaćih prirodnih, a dijelom i ljudskim resursa, te interesa kapitala koji uglavnom mora doći »sa strane«, izvan teritorija periferije, a koji u tim ukupnim lokalnim resursima vidi šansu da se oplodi.

Tako su ambijentalno vrijedni ekološki prostori i poljoprivredna zemljišta resurs koji se, inciran nekim razvojnim programima, a poduprt investicijskim kapitalom »sa strane«, mogu nedvojbeno pojaviti kao oslonac razvojnog koraka koji će onda, svojim konačnim produktima bivati integriran u šira tržišta. Ovo je posebno vidljivo u zemljama gdje se koncept održivog razvoja od ideje postepeno »pretače« u konkretne razvojne korake. Proizvodnja zdrave hrane pretpostavlja organsku poljoprivredu, a ona je pak, po logici stvari, moguća samo na periferijama. Sličan je slučaj s ekoturizmom, turizmom prijateljskim prema okolišu, te s agroturizmom. Oni resursi koje nudi periferija, a to je i sačuvana prirodna i kulturna baština, temelj su ovakvih novih oblika turizma. Dakako, i ova alternativna ponuda odvija se na tržišnim principima. Umorni ljudi iz velikih gradova trebaju i mira i tišine, i prirodnog ambijenta, i zdrave hrane i »prirodne društvenosti«, dakle potražnja postoji. No, valja artikulirati i proizvesti »proizvod«. Dobar proizvod, traženi proizvod, ma odakle dolazio, pa tako i s periferije, umrežiti će se bez problema u tržišne mehanizme. Periferiji ostaje da artikulira ponude za tržište, oslušujući potrebe i potražnju iz šireg društva, iz središta. Periferija treba stvoriti proizvod koji će prodavati širem društvu. Ako ostane samo na kupnji proizvoda iz središta, ukupni saldo zacijelo će ostati negativan.

U razmatranju strukturalnih elemenata oživljavanja periferija bilo je nužno navesti i tržište. Empirijski nalazi iz današnjeg trenutka u Hrvatskoj ne ohrabruju nas da će se nešto značajnije uskoro zbivati. No konceptualno, važno je zagovarati tržišnu logiku gledanja, ma kako tržište po sebi nije najpametniji izum čovječanstva. Naime, periferiji je gospodarski, socijalno i demografski ili dalje umirati i vegetirati, ili se na novim, dakle nikako ne tek starijim, ma kako preoblikovanim, etatističkim osnovama, obnavljati. Tržište, ponuda proizvoda s periferije k širem društvu, takav je temelj.

Glavne dimenzije i inicijalna uporišta oživljavanja periferija: socijalni akteri, razvojne ideje i lokalni resursi

Za potrebe istraživanja o pretpostavkama sustavnog oživljavanja hrvatskih periferija izradili smo prijedlog dimenzija – indikatora – varijabli: socijalni akteri (socijalne energije); ideje; resursi – osnovne su dimenzije procesa oživljavanja periferija. Za svaku od navedenih dimenzija navodimo prijedlog popisa indikatora. Za svaki popis indikatora u nastavku istraživanja, sukladno specifičnosti predmeta istraživanja valja izraditi set varijabli. Ovo je tzv. »optimalni«, detaljni, razrađen popis indikatora. U realizaciji terenskog istraživanja on se donekle može, zbog različitih ograničenja, reducirati. Razrađenost indikatora ne smjera biti tek valjana priprava terenskog istraživanja – ona smjera i elaboraciji koja bi izdašno predstavila problematiku temeljnih pretpostavki oživljavanja periferija u nas.

Indikatori za pojedine dimenzije

Socijalni akteri

U socijalne aktere pri oživljavanju periferija ulaze ponajprije lokalne elite i lokalno stanovništvo. Tegoba s lokalnim elitama u Hrvatskoj upravo je u tome što su one najčešće odveć malobrojne za poticanje razvitka, ili su pak nedovoljno kompetentne za neki ambiciozniji plan. Lokalnog stanovništva na periferijama često je također malo, a po profilu obrazovanja i vještina uvelike je ispod razine potrebne za inicijaciju i postignuće oživljavanja.

Socijalni akteri u ukupnosti svog djelovanja još se doživljavaju (i definiraju) kao socijalna energija što djeluje na određenom, konkretnom, užem teritoriju. Stanje lokalnih socijalnih energija određuje intenzitet i širinu procesa oživljavanja tih užih teritorija, u našem slučaju periferija. Sustavno (samo)njegovanje sposobnosti, motivacija, inicijativnosti lokalnih ljudskih resursa, po oživljavanje stožernih socijalnih energija u tom je smislu zadaća od najveće važnosti.

Među elitama u kontekstu hrvatskog društva i za potrebe promišljanja o oživljavanju periferija razlikujemo na lokalnoj razini sljedeće podgrupe:

- a. Političko – upravljačke elite (na razini općina i županija)
- b. Gospodarske elite (na razini općina i županija)
- c. Duhovne elite (obrazovanje, kultura, religija – crkva)
- d. Vojne elite (zaštita teritorija, posebno Domovinskim ratom oslobođenim prostorima)

Prijedlog varijabli na lokalnoj razini jest sljedeći:

- razina političke moći i utjecaja u procesu donošenja razvojnih odluka o vlastitom razvoju;
- razina i tip obrazovanosti;
- razina kompetencije za određeni posao, aktivnost ili skup aktivnosti;
- razina otvorenosti za razvojne inovacije;
- razina poduzetnosti, inicijativnosti, odnosno osposobljenosti za upravljanje lokalnim razvojem.
- orijentacija na djelovanje za »opće dobro«, a ne samo na osobni interes.

Za duhovne elite zasebno se varijablom može smatrati »razina i tip duhovnog utjecaja, a posredovano njime, društveni utjecaj na ostale elite i lokalno stanovništvo«. Za lokalno stanovništvo zasebno se varijablom može smatrati »razina inicijativnosti i društvene volje stanovništva glede razvojnih poteza na lokalnoj razini«.

Lokalne razvojne ideje

Lokalne razvojne ideje najčešće se vrlo usko vežu uz lokalne resurse. Budući da su lokalne elite vrlo često daleko od inovativnih ideja što cirkuliraju u velikim gradovima, često ne uobziruju ona inovativna razvojna rješenja koja na tržištu ideja i potreba postoje (npr. alternativni turizam, organsku poljoprivredu i slično). Prikladan uvoz ideja iz razvijenijih sredina (bilo domaćih bilo inozemnih), uz poštivanje značajki lokalne društvene sredine, ovdje se može smatrati poželjnim procesom.

Konceptualnih rješenja za oživljavanje periferija nema osobito mnogo. Zapravo, situacija je na periferijama relativno jednostavna i nema odviše manevarskog prostora za velike koncepte.

Koncept obzirnog razvoja (*sustainable development*) koji se prije svega brine za ravnotežu prirode i društva, za prirodne osnove života i (proizvodnje) materijalnog razvoja, temelj je svakoga operacionalnog koncepta za oživljavanje periferija.³ Ne može se život na periferijama, ma kako skroman, obnavljati na osnovi (paleo)industrijske ili neke druge destrukcije prirodne baštine. To jednostavno ne ide! Temeljna razvojna prednost periferije – visokokvalitetna prirodna sredina i visoka ekološka kvaliteta prostora – ne može se razvojnim odabirom dovoditi u pitanje i pri tome očekivati da će taj odabir polučiti dugoročni razvojni, revitalizacijski uspjeh! Moguće je raubajući prirodnu osnovu postići neki vrlo kratkoročni ekonomski učinak, ali takav potez nema veze sa sustavnim oživljavanjem hrvatskih periferija.

Za ispražnjene teritorije, bilo zbog ratnih stradanja (kao što je dio Like) ili zbog starenja ljudi i snažne depopulacije (kao što je dio unutrašnje Istre), plodna konceptualna ideja za oživljavanje može biti KOLONIZACIJA, plansko doseljavanje ljudi iz drugih područja. Nerijetko prva društvena reakcija preostalih starosjedilaca na ovaj prijedlog nije povoljna, ali kada se bolje razmisli, zaključak može biti često jedino u duhu pitanja »A što drugo ostaje?« Pri realizaciji ovog modela postoji niz zapreka koje nije lako svladati. Jedna od snažnih zapreka koju se često zanemaruje može biti i kulturalna. Počesto se generira osjećaj nepripadanja novom prostoru, osjećaj »tuđosti« u drugoj novoj sredini. A tu onda nema sreće ma koliko velik stan imali!

Drugi model, koji se pojavljuje u razvijenijim zemljama, mogao bi se nazvati RURALNA RENESANSA. Riječ je o tome da se periferni, gotovo pretežno ruralni prostori oživljavaju na proizvodnim temeljima koji više nisu poljoprivredni. Ovi se prostori uređuju kao područja alternativnih oblika turizma, kao područja vikendica umornih urbanih ljudi, kao prostori malih poduzeća (kojima je telefon i Internet dostatna spona s »vanjskim« svijetom!), kao izletničko-rekreacijsko-sportski prostori i slično.

Metodologijski gledano, nesumnjivo je potrebno lokalne razvojne ideje utemeljiti na empirijskom terenskom uvidu. Potrebne su vrlo DIFERENCIRANE PODSTRATEGIJE za pojedine dijelove marginalnih prostora. Različita razina zapuštenosti, različita povijesna uvjetovanost (npr. unutrašnja Istra živjela je na temelju mreže urbaniziranih sela, dok je Lika opstajala kao vojno područje), različita razina socijalnih energija, različiti tip raspoloživih resursa, domaćih razvojnih dobara zahtjeva različiti idejni pristup oživljavanju.

Lokalni resursi

Lokalni razvojni izvori i lokalna razvojna dobra središnje je uporište od kojega se pri konceptualizaciji oživljavanja naših periferija mora krenuti. Pri tom skrećemo pažnju da su i mali brojevi i male dimenzije pojava na području resursa (npr. mali broj ljudi) dragocjeni za inicijaciju procesa oživljavanja periferija.

Ovdje dajemo kratak popis indikatora za dimenziju »razvojni izvori«, ali ne dajemo varijable za svaki indikator – to će biti predmet izrade terenskog nacrtu istraživanja.

- a. Demografsko-nasebinski resursi:
 - demografska valorizacija naselja,
 - stanje opremljenosti naselja.

- b. Ljudski resursi:
 - stanovništvo,
 - znanja, umijeća, profesionalne tradicije
 - obitelj i domaćinstva.
- c. Ekološki resursi⁴:
 - kvaliteta krajolika/ambijenta,
 - kvaliteta okoliša,
 - stanje raznolikosti flore i faune.
- d. Gospodarsko/proizvodni resursi:
 - tradicionalna struktura djelatnosti,
 - »nove« (moguće) djelatnosti.
- e. Kulturalni resursi:
 - društveni običaji/zavičajni identitet,
 - kulturalna praksa.
- f. Kvaliteta življenja:
 - blagostanje,
 - sigurnost,
 - sloboda,
 - samoidentitet.

Ovaj popis indikatora »razvojnih izvora« smjera iscrpnosti. Primjenljiv je na sve vrste teritorija, ali se pri odabiru varijabli za svaki indikator usklađuje s konkretnim istraživanjem. Kad se radi o istraživanju periferija, ovo bi značilo da se vodi računa o nizu specifičnosti pri odabiru varijabli kako bi se njima pokrila periferijska stvarnost.

Odnos periferija - središte

U odnosu na hrvatske periferije (a iz tipologije će se podrobnije vidjeti o kakvim je periferijama riječ) razlikujemo tri razine središta:

- A. Županijsko središte;
- B. Urbano središte kojemu periferija prirodno gravitira (neki srednji grad ili čak makroregionalno središte);
- C. Republičko središte - Zagreb.

Po tipu odnosa ovih središta razlikujemo:

- a. oblik djelatne potpore (novac, materijal, stručnjaci, projekti, ideje i slično)
- b. verbalna podrška, djelatna ravnodušnost;
- c. negativan, čak destruktivan odnos.

Sudbina odnosa periferija-središte zbiva se u odnošenju periferija sa tri navedena tipa središta (od kojih se jedan, onaj županijski i sam ispostavlja najčešće kao periferija) i kroz tri navedena tipa odnosa. Rubna područja, kako teritorijalno tako i socijalno-gospodarski, često lako bivaju zaboravljena. Često je, naime, prisutan odnos samo verbalne podrške razvitku periferija, a izostajanje stvarne potpo-

re. O tome na periferijama postoje mnoga gorka svjedočanstva.

Oživljavanje periferija: međuigra lokalnih društvenih aktera - lokalnih razvojnih ideja - lokalnih resursa

Društveni akteri (socijalne energije) kao artikulatori ili »uvoznici« razvojnih i oživljavajućih ideja i programa, poduprti lokalnim resursima i razvojnim dobrima, s jedne strane, i potporama iz razvijenijih sredina (novac, stručnjaci, strojevi, alati i uređaji različite vrste i slično), s druge strane, ne mogu otvoriti proces sustavnog oživljavanja vlastitoga periferijskog prostora ukoliko ne generiraju lokalnu socijalnu integraciju svih ovih elemenata. Dakle, lokalna socijalna integracija ljudi, ideja, resursa i potpora, inicijalna je pretpostavka oživljavanja hrvatskih periferija.

Oživljavanje periferija jest nacionalni interes, s jedne strane, i interes barem dijela lokalnog življa, s druge. Ova dva interesa moraju se prikladno susresti, a susreti interesa nužno i sustavno tjeraju naprijed. Ne dođe li do tog susretanja i isprepletanja interesa, od revitaliziranja periferija neće biti mnogo. Same periferije ne mogu puno, vrlo često ne mogu gotovo ništa. Zasebno je pitanje učinkovite organizacije državne uprave koja bi za socijalne aktere periferije otvorila zasebne kanale komuniciranja, jer vrh piramide i njegovo dno vrlo slabo, rijetko i teško komuniciraju.

Oživljavanje periferije jest društveni posao koji ima karakter djelatnosti za »opće dobro«. Sustavno oživljavanje nekog teritorija afirmacijom privatnih interesa nema šanse za osobit uspjeh. Presudno je da noseći akter revitalizacije bude i država i lokalni socijalni upravljač i odgovorni poduzetnik. Viša kvaliteta življenja, otvaranje radnih mjesta, otvaranje perspektive mladima - to su sve zadaci koje može dokučiti tek socijalna akcija vođena idejom i ciljem »općeg dobra«, ali i takav susret lokalnih resursa i kapitala koji bi za obe strane bio plodan.

Hrvatska, kao što ćemo vidjeti, obiluje područjima koji imaju rubni, periferijski status. Državni je interes ove periferije učiniti mjestima prikladnog življenja, mjestima gdje će se život samoregulirati i samobnavljati zahvaljujući djelotvornosti i maru lokalnih ljudskih resursa. Da bi to bilo moguće, odnosi interakcije i integracije aktera-ideja-resursa-potpore (iz središta) moraju se sustavno otvarati.

Pristupi oživljavanju periferija u Hrvatskoj

Koji su ciljevi sustavnog oživljavanja periferija u Hrvatskoj? Odgovor zavisi od polazišta, od »pogleda na svijet«, od sustava društvenih vrijednosti što ih je čovjek prihvatio

(internalizirao), u sebi oblikovao i, jednostavno, od interesa što ga ima ili zastupa.

Kada govorimo o interesu za oživljavanjem periferije držimo smislenim pitati se: Na kojim se sve društvenim razinama postavlja to pitanje?

- a. Prva je razina nedvojbeno sama periferija. Periferija, barem ona koja ima kritičnu masu socijalne energije i motivacije, teži vlastitom oživljavanju. U upravnom smislu ovdje možemo govoriti u Hrvatskoj o općinama kao »interesentu« lokalnog razvitka.
- b. Druga je interesna razina šira regija (npr. Lika) ili pojedina županija. One imaju određene interese (ne nužno svestrane i ne nužno adaptabilne na sve dijelove teritorija) da se nerazvijeni dio njihova teritorija oživljava i razvija.
- c. Treći interes jest nacionalni interes, interes na razini države kao cjeline. Državni interes jest da se današnje periferije razvijaju kako bi se unaprijedila neka po državu vitalna djelovanja, kao npr. zaštita državnog teritorija, unapređenje domaće proizvodnje (zdrave) hrane, adekvatna društvena organizacija života nacionalnih manjina i slično.

Ovdje smo naznačili dva-tri osnovna pristupa oživljavanju periferija. Prvi je neo-liberalistički pristup što ga identificira oznaka »socijalni darwinizam«, a koji je u osnovi nesklon oživljavanju periferija. Drugi smo nazvali »komunitarnim«. Njega karakterizira stav da se resursima periferije valja koristiti tako kako bi dobit, barem dijelom, direktno ili indirektno, ostajala samoj periferiji. Komunitarni stav ima »vanjsku« potporu u djelatnoj solidarnosti izvan periferija. Treći pristup jest »etatistički« a svodi se na to da samo državni organi, dakle, središnja vlast mogu i moraju pomoći razvoju periferije.

Prvi pristup polazi od individualističke, neoliberalne pozicije prema kojoj dijelovi društva žive zasebno jedni od drugih i ne postoji ideja povezivanja dijelova (osim ponegdje i ponekad strogo funkcionalistički). Drugi pristup vodi prije svega brigu o istovremenoj pravednosti i napretku, u socijalnoj integraciji, jer je manjak socijalne integracije najveća prijetnja svakom napretku. Taj pristup polazi od postavke da svako društvo, kojemu je cilj da bude zdravo i da uspješno samoorganizira društveni život, mora funkcionirati kao zajednica. Stoga dijelovi društva ne žive zasebno, nego su višeslojno povezani kako bi uspješnije riješili i svoje probleme i probleme društva u cjelini. Uzajamni interesi između periferija i središta u okviru ovog pristupa trude se prepoznati i su-kreirati. Mada se čini da slaba »pe-

riferija« ne može ništa pokrenuti bez »središta«, da od nje ga na neki način ovisi, za objektivistički i pravedan tip analize nedvojbeno je da »središte« jača koristeći se ljudskim, prirodnim i ostalim resursima različitih »periferija«. Ova je pojava vidljiva na svim razinama odnosa između »periferija« i »središta«, od one planetarne, kako se razvijena sva središta svijeta odnose spram nerazvijenima, do lokalne, primjerice hrvatske razine, kako se Zagreb odnosi spram Like i drugih hrvatskih periferija.

Neoliberalni pristup

Pogledajmo najprije pristup socijalnog darwinizma primijenjen na periferije koji bi se mogao okarakterizirati ovim stavom: u društvu oduvijek postoje središta i periferije, oduvijek postoje razvijeni i nerazvijeni, slabi i jaki, oduvijek slabi propadaju i nestaju, a jaki se razvijaju i jačaju i tu se uglavnom ništa ne dâ izmijeniti. Oživljavanje periferija u okviru i na temelju ovakva pristupa, nema nikakva smisla, pa ni cilj nije opravdan jer socijalna akcija za »oživljavanje« ide mimo normalnih dugoročnih, socijetalnih zakona i neprikladna je prirodnim socijalno-razvojnim zakonitostima. Štoviše, ona je »teror« nad prirodnim činjenicama i kako god da se uzme, ne može uroditi dobrim plodom. Ako se nešto i pokuša, cijena je visoka i plaćaju je entiteti izvan periferija. Periferije im za to ne mogu uzvratiti nekim značajnijim benefitom.

Prema tom pristupu, ni jedna država ne treba oživljavati svoje periferije, već ih treba prepustiti djelovanju zakona opće ponude i potražnje. Ili drukčije: ako netko nađe opće ekonomski ili gospodarski razlog da ih obnavlja, neka ih obnavlja, a ako nema razloga za obnovu, onda neka periferije propadnu kao socijalni entiteti i neka žive kao prirodne sredine!

Ovakvu se stanovištu ne može odreći logika, iako mehanizam logike ne impresionira. Ono što je ključno u ovakvu stavu jest pristup, polazište, aksiološko (vrijednosno) ishodište. Ovo stanovište karakterizira individualna, a ne kolektivna racionalnost. Teritorij nekog društva u kontekstu ovakva pristupa nije opće, zajedničko dobro (engl. *common good*), već individualno. Briga za teritorij i socijalni život na njemu prepuštena je onim pojedincima i socijalnim skupinama koje pokreće osobni, odnosno grupni interes. Oni ne dopiru do općeg interesa, do interesa na razini društva kao cjeline ili do državnog interesa. Ako pak tvrdimo da dopiru, onda su im interesi u duhu »liberalizma« - radikalno ekonomistički.

Komunitarni pristup

Drugi pristup možemo radno označiti kao komunitarni. Ovaj pristup društvo i državu uzima kao zajednice za opstanak kojih se valja planski i svjesno brinuti.

Po ovom pristupu dijelovi su društva povezani, kako u horizontalnoj, teritorijalnoj, tako i u vertikalnoj socijalno-strukturalnoj dimenziji, pa se valja brinuti i za periferije i za ljude koji na njima obitavaju.

Socijalni entiteti izvan periferija nalaze interesa i solidarnosti da razvojno pripomognu periferijama. Pri tome se resursi (materijalni i kadrovski) nalaze na razini društva u cjelini te se, u skladu s društvenim ciljevima, resursi redistribuiraju od središta ka periferijama. Dakako, ovakva redistribucija ne ugrožava reprodukciju viška vrijednosti u središtima. Nije, naime, riječ o etatičkom modelu odnosa spram periferija, unutar kojega je oživljavanje isključiva zadaća i cilj države. Dominantan stav komunitarnog pristupa jest kolektivna racionalnost, dakle djelovanja u skladu s ciljevima koji reproduciraju društvo kao određenu zajednicu. Društva u kojima se gaje plodni odnosi povezanosti između dijelova i cjeline demokratski upravljaju samodestruktivnim oblicima ponašanja svojih pripadnika.

Etatički pristup

Dominantni ili čak isključivi akter oživljavanja periferija u ovakvu pristupu jest država. Ekonomski krhka, počesto i socijalno slabo samoorganizirana, a politički bez veće važnosti – periferija upire oči u središte kao ekonomski, politički i tehnološki moćno žarište razvitka. Država, dakle središnja vlast, može pripomoći oživljavanju (poreznim olakšicama, izravnom pomoći različite namjene, traženjem pomoći u inozemstvu i sl.), ali ne može odmijeniti lokalne socijalne aktere na mjestu inicijatora i nositelja lokalnog razvitka i oživljavanja.

Pragmatični pristup

U stvarnosti hrvatskih periferija možda se najplodnijima nadaje eklektički pristup što smo ga ovdje nazvali »pragmatičnim pristupom.«

Periferijama je rubni usud zadan. Njihovu rubnost ne može dokinuti nikakva stalna globalna socijalna akcija. Injektiranje života periferiji energijama i resursima izvan periferije nije koncept koji ima šansi oživjeti periferiju. Možda samo nakratko i privremeno. U fokusu oživljavanja periferija kao sociogospodarskih rubnih područja jest razvijati društveno-ekonomske uvjete življenja na periferijama, koristeći se malobrojnim, ali kvalitetnim prednosti-

ma periferija sustavno i na nešto višu razinu. Tek tada će se stupanj privlačnosti periferija povećati, bilo za mlade ljude, bilo one u radnoj dobi, bilo za one u »trećoj dobi«. Kombinacija triju navedenih pristupa, djelovanje i države, i lokalnih socijalnih snaga i tržišta vjerojatno je najrealniji način oživljavanja periferija u Hrvatskoj.

»Etastički« pristup posebno je potreban na periferijama koje su razorene ratom. Stoga su i zakonom utvrđena »područja od posebne državne skrbi«. Takav je slučaj i s jednim dijelom Like. Dakako, i na ovakvim periferijama, nakon kolonizacije i/ili povratka prognanika lokalni akteri postepeno trebaju u punoj mjeri ponijeti teret lokalnog razvitka. Za državu je investiranje u oživljavanje (razorenih) periferija »dobra investicija« tek ukoliko periferija nakon inicijalnih ulaganja počne živjeti kao samostalni, samorganizirani socijalni lokalni entitet.

Komunitarni pristup plodan je i u drugim tipovima periferija, npr. u unutarnjoj Istri gdje se solidarnošću i potporom obalne Istre može znatno pripomoći zaostalijoj i ispražnjenom ruralnoj Istri. Posebno ako se sustavno, iz godine u godinu povlače potezi koji kumulativno daju učinkovit rezultat.

Neoliberalni pristup svoje šanse ima u onim prostorima gdje su prirodni i kulturni resursi baštine takvi da je u relativno kratko vrijeme moguće investiranjem proizvesti prikladnu tržišnu ponudu koja će se dobro prodavati.

Ciljevi oživljavanja periferija u Hrvatskoj

U nastavku evo i skice osnovnih ciljeva oživljavanja periferija u Hrvatskoj (mislimo na sve periferije u Hrvatskoj), inspiriranih istraživačkom građom prikupljenom na terenu u Lici i unutrašnjoj Istri. Ovo nije rang-lista ciljeva po »težini«. Riječ je o tome da su ciljevi uzročno-posljedično višeznačno povezani. Nema, primjerice, demografske obnove bez prilike za zapošljavanje i obrnuto, nema, podizanja komunalne kvalitete življenja bez većih općinskih i županijskih prihoda, a prihoda pak nema bez življega i produktivnijeg gospodarskog života.

Popis operacionalnih ciljeva oživljavanja naših periferija:

1. Zaustaviti daljnji odljev stanovništva; stvarati uvjete u kojima će postojeći broj i kvaliteta žitelja (ma kako je vrednovali) postati stabilna; stvoriti uvjete življenja i rada u kojima će prestati djelovati »migracijski sindrom« - situacija u kojoj se (novonastajuće) vrednote i POTREBE ne mogu zadovoljiti u postojećoj sredini, nego negdje drugdje. Prvi cilj oživljavanja jest razviti i učvrstiti odluku »ostajem« naspram odluke »odlazim«.

2. Posebni aspekt prethodnog cilja: učiniti prostore periferije egzistencijalno privlačnim (radno mjesto ili mogućnost aktivnosti koje će donijeti zaradu) za povratak mladih nakon školovanja i za zasnivanje obitelji; mladi ljudi traže uvjete življenja koji će im ponuditi određenu perspektivu ili barem iluziju takve perspektive.
3. Odnos broja umrlih i novorođenih mijenjati tako da novorođenih bude barem jednako, a potom i više nego umrlih. Danas je na periferijama najčešće negativan prirodni prirast, a najdramatičniji je izraz toga depopulacija, starenje stanovnika u malim naseljima, te na kraju »demografska smrt« jednog dijela tih naselja. Kako pridobiti ljude na periferijama da imaju više djece? Možda je to najveća tajna oživljavanja periferija!
4. Organizirano doseljavati stanovnike u prostore periferije koja više nema nade da se demografski samoobnavlja, a ima određene resurse da se samoprehranjuje.
5. Razvijati postojeće i otvarati nove djelatnosti s uporištima u domaćim resursima koje mogu donijeti (veći) prihod za život lokalnom stanovništvu, s jedne strane, i lokalnoj zajednici, s druge.
6. Unapređivati lokalne komunalne uvjete kvalitete življenja (struja, voda, kanalizacija, telefon, određene ustanove za zadovoljavanje potreba stanovnika).
7. Uspostaviti takve odnose pri korištenju prirodnih resursa periferije kako bi dobit ostajala periferiji, a ne odlazila izvan nje. Lokalni prirodni resursi (npr. šume i drvo u Gorskom kotaru) rijetko su i malobrojno uporište oživljavanja periferija. Ukoliko se i ono ne iskoristi za dobrobit periferije, ako dobit odlazi izvan nje, periferije gube oslonac za oživljavanje i napredak. Korištenje prirodnih resursa periferija za dobrobit središta ravno je pljački prirodnih resursa periferija i osmrtnica periferije kao mjestu življenja.
8. Njegovati sposobnosti i volju lokalnih aktera; njegovati lokalnu socijalnu integraciju aktera, resursa i ideja kao »software«, uporište oživljavanja periferije.
9. Njegovati »prirodnu društvenost« kao način odnošenja među ljudima na periferiji, u lokalnim zajednicama; ovakva društvenost nestaje u urbanim sredinama mada je tim istim »urbanitima« ljudska i dopadljiva.
10. Njegovati obitelj kao temeljni socijalni entitet na koji se oslanja samoorganizacija društvenog života na periferijama; ovo se proteže i na stvaranje sredstava za opstanak, pa stoga i njegovati mala obiteljska poduzeća, poljoprivredna gospodarstva koja prakticiraju agroturizam, proizvodnju (zdrave) hrane i slično.

Ovu kratku elaboraciju operacionalnih socijalnih, ekonomskih i kulturalnih ciljeva oživljavanja hrvatskih periferija nećemo ovaj čas dalje raščlanjivati. Za specifičnu socijalnu akciju, kakva je oživljavanje periferija kao mjesta življenja, važno je naglasiti da valja podržati sve elemente koji jačaju socijalne energije i motivacije, koji periferiji donose materijalne ili duhovne dobiti i dobrobiti.

Ako se podsjetimo »ruž« interesenata za oživljavanje periferija, koju smo iznijeli na početku ovog poglavlja, onda se realnim može pretpostaviti da bi u hrvatskim uvjetima kombinacija komunitarnog i etastičkog pristupa najviše odgovarala socioekonomskoj i sociokulturalnoj situaciji. Pretpostaviti je da bi ova kombinacija dala relativno najbolje rezultate.

Hrvatske periferije – polazišna skica za tipologiju

Hrvatska je, s obzirom na oblik državnog teritorija, zemlja sa znatnim brojem rubnih, perifernih područja. Od odnosa sa susjednim državama ovisi hoće li ova područja imati strogo rubni karakter ili će zbog protoka ljudi i robe sa susjednim područjima rubnost biti manja. Bez obzira na konkretne političke i gospodarske silnice koje će u kontekstu šireg prostora u kojem se nalazi Hrvatska određivati intezitet rubnosti periferija – oživljavanje periferija u danim okolnostima postaje sama po sebi teška zadaća.

Vidimo tri temeljne strukturalno-dinamičke determinante oživljavanja hrvatskih periferija. Strukturalne determinante locirane su u demografskom, socijalnom i gospodarskom stanju konkretnih područja sa statusom periferije.

Dinamičke determinante oživljavanja periferija »kriju se«: a. u tipu i intenzitetu interesa države, županija, većih urbanih središta i lokalnog stanovništva periferija; b. u stanju lokalnih aktera (socijalnih energija), lokalnih resursa (razvojnih dobara) i razvojnih ideja te, posebno, u stanju lokalne socijalne integracije ovih sastavnica u oživljavanju periferija.

Držimo korisnim skicirati polazišnu tipologiju hrvatskih periferija polazeći od hipoteze da je ključ za tipologiju periferija istovremeno i ključ za promjenu, za proces oživljavanja.

Prema prostorno-geografskim kriterijima razlikujemo sljedeće tipove periferija:

1. Periferije kao rubna, (po)granična područja države Hrvatske.
2. Periferije – kao prostori unutar Hrvatske, gotovo isključivo ruralnog i slabije urbaniziranog tkiva državnog teritorija.

Unutar ovih potonjih korisno je uočiti na prvi pogled začudnu pojavu periferija u relativnoj blizini, u zaleđu gradova (Žumberak pored Zagreba,⁵ dio Gorskog kotara pored Rijeke, dio unutrašnje Istre pored Rijeke i Pule i dr.). Naime, ovi se gradovi pojavljuju kao »iscrpljivači resursa« periferija, ali isto tako mogu imati i ulogu potpore, dakako ukoliko se takve veze i odnosi afirmiraju.

Prema strukturalnim demografsko-gospodarskim značajkama prostori s karakterom periferija ideal-tipski možemo sagledati na negativnom i na pozitivnom polu. Većina konkretnih demografsko-gospodarskih situacija nalazi se između ova dva pola. Presudno je ocijeniti postoji li lokalni potencijal u demografskoj i gospodarskoj dimenziji da bi se inicirala i sustavno vodila socijalna akcija oživljavanja. Ako više ne postoji, to odmah ne znači da nema načina za oživljavanje, već da je jedini preostali način oživljavanja kolonizacija uz izrazitu pomoć države, dakako ukoliko ona u oživljavanju određene periferije može naći svoj interes.

Na negativnom polu možemo naznačiti da su to skupine naselja gdje je na djelu starenje stanovništva, gotovo bez mlađeg stanovništva i da je depopulacija vrlo snažna. Tradicionalne gospodarske djelatnosti zamrle su ili zamiru. Novih nema, iako bi možda određeni resursi za njih i postojali. Lokalno stanovništvo reduciralo je proizvodnju uglavnom na individualnu poljoprivredu.

Na pozitivnom polu slika bi mogla izgledati ovako: demografska kretanja karakterizira ili blago pozitivan rast ili nulta stopa prirasta ili je pak na djelu negativan prirodni prirast, odnosno pad broja stanovnika. Prostor je manje-više još uvijek sposoban za demografsko samoobnavljanje. Poželjan je u određenoj mjeri mehanički prirast, dakle doseljavanje sa strane. U pogledu stanja gospodarskog vitaliteta, ova područja imaju neke oblike tradicionalnih gospodarskih djelatnosti (poljoprivreda, šumarstvo, rudarstvo, industrija i sl.). Postoje određeni resursi (prirodna i kulturna baština, lokacija, rudna bogatstva, vode, šume) na temelju kojih je moguće pokrenuti i nove gospodarske djelatnosti.

Želimo li naznačene kriterije za razlikovanje hrvatskih periferija povezati u cjelinu, onda nam se za polazišne skice ukazuje sljedeća osnovna tipologija hrvatskih periferija:

- I. Rubna, pogranična područja s negativnim demografskim i gospodarskim obilježjima i trendovima.
- II. Ruralna, slabije urbanizirana tkiva državnog teritorija, s negativnim demografskim i gospodarskim obilježjima i trendovima.

III. Rubna pogranična područja, s pozitivnim demografskim i gospodarskim obilježjima i trendovima.

IV. Ruralna, slabije urbanizirana tkiva državnog teritorija s pozitivnim demografskim i gospodarskim obilježjima i trendovima.

Ovo je jednostavna tipologija kojoj je prije svega na umu sustavno oživljavanje periferija. Moglo bi se reći da s periferijama u kojima su na djelu pozitivni demografski i gospodarski procesi projektanti nemaju posla! To automatski još nije tako, mada je jasno da je situacija glede demografskog samoobnavljanja i organizacije opstanka, znatno povoljnija nego na periferijama gdje su procesi negativni, gdje život zamire ili je već zbog različitih okolnosti zamro.

Prvi prioritet u oživljavanju hrvatskih periferija, prema našem mišljenju, imaju rubna, pogranična područja Hrvatske na kojima su na djelu negativni demografski i gospodarski procesi bilo zbog ratnih ili nekih drugih razloga. Oko obnove takve periferije može se na istom poslu susresti država preko svog interesa, sa županijom i lokalnom zajednicom (jednom ili više općina), odnosno, s lokalnim stanovništvom.

Najveća opasnost da će ih oživljavanje mimoići »prijeti« periferijama kojima danas ne ide ni demografski ni gospodarski dobro, koje nisu u fokusu državnog interesa, a istovremeno su njihove županije i općine po gospodarskom prihodu i proračunima slabe.

BILJEŠKE

¹ Rogić, Ivan (1997): *Tko je Zagreb*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 107-153.

² Paul Selman (1996) u knjizi *Local Sustainability; Managing and Planning Ecologically Sound Places*, St. Martin Press, New York, u poglavlju o prirodi lokalne održivosti (obzirnosti) navodi niz argumenata za ovaj sud.

³ O konceptu obzirnoga, održivog razvoja iz sociološke perspektive našu smo znanstvenu i stručnu javnost upoznali još 1992. u radu: Lay, Vladimir (1992), Održivi razvitak i društvene promjene; Prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka, *Revija za sociologiju*, 1 (1): 1-16.

⁴ Ekološki resursi nisu samo pogodnost za kvalitetu življenja, već su istovremeno temelj ekonomskog resursa određenog teritorija. Vidi o tome u: David W. Pearce; R. Kerry Turner (1990), *Economics of resources and the environment*, Harvester Wheatsheaf, New York. Posebno je u tom smislu instruktivno poglavlje »The Environment - Economy Interaction« (31-35).

⁵ Vidjeti primjerice: Maja Štambuk. Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada. *Sociologija sela*, br. 1-4/1995, str. 29-37.